

ДІЯЛЬНІСТЬ ХЕРСОНСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ В ГАЛУЗІ ТОРГІВЛІ В 1871 РОЦІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті висвітлено діяльність Херсонської міської думи і управи в галузі торгівлі в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Міське самоврядування турбувалося про забезпечення мешканців Херсона промисловими і продовольчими товарами, облаштування міських базарів, захист інтересів торговців, видавало обов'язкові постанови про правила ведення торгівлі, встановлювало податки і мита, видавало дозволи на відкриття торговельних установ.

Ключові слова: міське самоврядування, міська дума, міська управа, торгівля, податки, купці, мита.

В статье показана деятельность Херсонской городской думы и управы в области торговли в конце ХІХ – начале ХХ столетия. Городское самоуправление заботилось об обеспечении жителей Херсона промышленными и продовольственными товарами, обустройстве городских базаров, защите интересов торговцев, издавало постановления о правилах ведения торговли, устанавливало налоги и пошлины, выдавало разрешения на открытие торговых учреждений.

Ключевые слова: городское самоуправление, городская дума, городская управа, торговля, налоги, купцы, пошлины.

In article activity Kherson a municipal дума and uprava is shown in the field of trade at the end of ХІХ – the beginning of ХХ centuries. City self-management cared of maintenance of inhabitants of Kherson industrial and articles of food, arrangement of city markets, protection of interests of dealers, issued decisions about rules of conducting trade, established taxes and duties, gave out sanctions to opening of trading establishments.

Key words: city self-management, a municipal дума, city uprava, trade, taxes, merchants, duties.

У сучасній вітчизняній історичній науці дослідники приділяють велику увагу історії міст, зокрема діяльності їх органів самоврядування. Діяльність Херсонської міської думи в галузі торгівлі висвітлюється в деяких небагатьох дореволюційних виданнях, губернській та міській періодичній пресі, багато відомостей було опубліковано у виданнях Херсонської міської думи [1].

У радянській історіографії дослідженнями діяльності міських дум і управ фактично не займалися. Деякі факти з приводу торгівлі в Херсоні представлені в обох виданнях «Історії міст і сіл України: У 26 томах. Херсонська область» [2], але без зв'язку з діяльністю думи та управи. В сучасний період ця тема знайшла своє відображення в працях Л. О. Цибулінко, В. М. Константінової [3] та деяких інших доробках.

Враховуючи недостатню дослідженість означеного питання, автор вважає доцільним розкрити

діяльність Херсонської міської думи в галузі торгівлі в 1870 р. – на початку ХХ століття, облаштуванні базарів, торговельних площ, навести дані про кількість торгових закладів та купців, ріст прибутків та витрат міста Херсона, прибутків із закладів торгівлі.

У квітні 1871 року в Херсоні було введено нове міське положення у відповідності із проведеною царським урядом міською реформою 1870 року [4]. За «Городовим положенням» від 16 червня 1870 року Херсонська міська дума мусила дбати про забезпечення жителів міста продовольчими товарами, облаштування ринків і базарів, захист і розвиток місцевої торгівлі і промисловості, устрій торгової поліції і порядок її дій тощо. Вона видавала обов'язкові постанови: про внутрішній розпорядок на ярмарках, базарах; охорону порядку в місцях торгівлі і промислів, час відкриття і закриття торгових і промислових закладів у вихідні і святкові

дні, дотримання правил про питний збір. Дума встановлювала розміри мита з купецьких свідоцтв та квитків на лавки, збори при клеймуванні мір довжини та ваги [5].

1 листопада 1875 року Херсонська міська дума прийняла постанову по доповіді Херсонської міської управи про скасування щомісячного затвердження такси на хліб та м'ясо [6]. Певна лібералізація у справі оформлення відповідних документів сприяла розвитку торгівлі, разом з нею і зростали прибутки міської скарбниці, які у 1878 р. склали 147 050,41 руб. У 1879 році в Херсоні вже діяло 200 різних торгових закладів із обігом в 1 мільйон рублів. Через 10 років, у 1889 р., їх було вже 665, серед них 40 місць для продажу вина та спирту (всього продавали до 64 тисяч відер (на одного мешканця Херсона припадало 0,91 відра, кожний з них витрачав на спиртні напої 6 руб 41 коп). У місті діяли 2 ярмарки, з яких головна, Троїцька, веде початок з 1808 року, привозили товарів та приганяли худоби на 170 тисяч руб [7].

У 80-ті роки XIX ст. Херсонська міська дума під головуванням Василя Григоровича Терещенка прийняла низку рішень, спрямованих на упорядкування роздрібною торгівлі. 9 січня 1880 року було прийнято постанову про місця, зайняті торговцями біля їх лавок для виставок, складування товарів, а 3 березня – про зменшення її плати за це та ін. 24 січня обрано комісію для вироблення розцінки лавкам та іншим місцям. 3 березня дума ухвалила дозвіл купцю Соломону Гурфенкелю влаштувати двоє дверей із підвального поверху його лавок, 30 квітня надала право приватним особам будувати дерев'яні лавки на Набережній пристані та дерев'яні навіси на Привозній площі, а 2 червня задовольнила клопотання купця Ісаака Меєровича про надання дозволу йому на побудову двох павільйонів на пристані для відкриття в них буфетів [8].

У червні 1885 року Херсонською міською думою було постановлено здійснити на Привозному базарі

побудову двох корпусів кам'яних лавок та вжити заходів до благоустрою базарів [9].

У 90-х рр. XIX ст. кількість торгових закладів та їх товарообіг помітно збільшилися. У Херсоні в 1892 р. нараховувалося 738 лавок, в т. ч. 252 торгових гільдійських підприємства, що мали товарообіг 5 532 100 руб, а сума прибутку складала 522 380 руб. Стационарні торговельні заклади набули певної спеціалізації, серед них було 39 мануфактурних лавок, 56 галантерейних, 163 продовольчих, 230 бакалійних, 250 лавок з іншими товарами. Населення Херсона обслуговували: 51 винний льох, 42 трактири, 10 пивних і штофних лавок, 11 буфетів, 4 кондитерські. Різноманітні споживчі товари зберігалися у 38 складських приміщеннях. Розвитку торгівлі в цей час сприяв міський голова Іван Іванович Волохов [10].

Порівняно великий ріст дрібних торгових закладів не був викликаний справжнім піднесенням торговельної діяльності міста, тому що є всі дані, які показують, що обсяги торгівлі зростали повільно. Значна частина вантажів перевозилася залізницями, міська внутрішня торгівля потерпала від сусідства з Миколаєвом, який мав переваги перед Херсоном завдяки облаштуванню першокласного комерційного порту, проведенню залізниці, що відволікло від Херсона звичайну базарну торгівлю.

Зростання ж торгових закладів у Херсоні можна пояснити наступними обставинами: 1) розвиток у місті кредитних закладів зробив одержання кредиту доступним для будь-якого, навіть найдрібнішого торговця; 2) закон про заборону євреям проживати в сільській місцевості збільшив контингент торговців в Херсоні; 3) реформа торгівлі спиртними напоями змусила багатьох євреїв припинити заняття питною справою та взятися за інший вид торгівлі.

Зростання обсягів промислового виробництва і торгівлі в Херсоні викликало й збільшення прибутків та витрат (див. табл.1):

Таблиця 1

Прибутки і витрати міської управи Херсона в 1871-1895 рр. [11]

Витрати (в тис. руб)			
1871	1880	1 890	1 895
79	160	403	434
Прибутки (в тис. руб)			
Джерело надходження		1 871	1 895
Збори з торгових місць		8,0	21,0
з міських лавок		4,0	38,0
з торгових документів		6,4	13,8

Таким чином, збір податків за 25 років збільшився на 395 %, або майже в 4 рази, що зумовлювалося кількістю населення та зростанням його економічного добробуту. При значних врожаях зерна, високій ринковій ціні, доходи поступали в міську казну краще, ціни на землю росли, підвищувалися прибутки з лавок, базарних площ, лісних та інших орендних статей.

Головним джерелом доходів завжди було і залишалося на той час міське нерухоме майно, як, наприклад, землі, лавки, пристані, а потім вже прибутки, встановлені Міським Положенням: оціночні збори, збори із закладів трактирного промислу, з торгових документів, із візничого промислу та інші. Ці збори до 1896 року склали 45 % загальної прибуткової частини бюджету

Херсона. Однак у 1890-1895 рр. спостерігалось уповільнення надходжень до міської скарбниці, що пов'язувалося з неврожайами, знецінюванням зерна тощо.

Важливою справою Херсонської міської думи було перевлаштування ринків. У середині 1880-х років міські ринки на Привозній та Рибній площах знаходились в антисанітарному стані. Про незадовільний стан ринків свідчив сам вигляд торгових рядів. Побудовані ще в 1870-х роках, вони утворювали внутрішні двори, які забруднювали та заважали дієвому нагляду за чистотою. Питання про впорядкування базарів у торговому, економічному та санітарному відношеннях дуже часто було предметом безплідних дебатів в Херсонській міській думі. Тільки 19 грудня 1884 року було обрано комісію з перевлаштування базарів. Згідно висновку цієї комісії, усі існуючі дерев'яні лавки, рундуки та навіси на Привозному ринку були знесені в 1888 році та замість них побудовано 2 кам'яних корпуси з 28 лавками, 6 дерев'яних корпусів з 43 лавками, 17 дерев'яних навісів на 284 місця для торгівлі та один взуттєвий ряд з 13 номерами. На приведення базару до впорядкованого стану було використано гроші, позичені в Херсонському земському банку. Для постійного утримання його в чистоті і охайності використовувалися два коня з возками та робітниками, які знаходилися в розпорядженні старшого санітарного наглядача. Для дрібної торгівлі влаштували дерев'яні лавки та навіси, а саму площу замостили. Останні споруди на площі та оточуючих її вулицях було закінчено в 1896 році.

Більшість лавок на Рибному базарі було побудовано приватними особам в 60-х – 70-х роках XIX ст., які платили за це місту нікчемну орендну платню. Її було встановлено ще при побудові цих будівель. З часом вони наполовину розвалились, уся площа не була замощена, весною та восени вона перетворювалася в брудне болото, в якому всі покидьки від продуктів нестерпно смерділи. Антисанітарний стан цієї площі не раз викликав протести з боку жителів, які жили навколо, але тільки в 1889 році, після приведення до упорядкованого вигляду Привозного ринку, Херсонська міська дума доручила управі представити проект облаштування Рибного ринку.

9 жовтня міська управа запропонувала думі позичити в Херсонському громадському банку 48 000 руб під заставу кам'яного корпусу лавок, що знаходилися на Олешківській пристані та двох кам'яних корпусів лавок на Привозному базарі; знести всі існуючі на Рибному базарі будівлі та замести площу місцевим каменем, а проїзні частини – гранітом. Дума схвалила цю доповідь та 5 000 руб, яких не вистачало на замощення площі, позичити з мостового капіталу. На початку 1890 року на ринку були збудовані нові постійні корпуси дерев'яних лавок та навісів на кам'яних фундаментах з кам'яними погребями та підвалами, розпочато спорудження рибного павільйону та замощено значну частину площі каменем, але потім

будова була призупинена губернським у міських справах присутствієм. Ним було відмінено вказану постанову думи про забудову площі та про одержання позики, бо херсонський губернатор вказав, що дерев'яні будівлі були більших розмірів, ніж дозволялося будівельним статутом, між ними не зроблено потрібних розривів і звужено вулицю, яка прилягала до площі з південної сторони. Міській думі було запропоновано знести всі вказані будівлі, тому нею і було направлено клопотання про відповідні зміни плану, а торгівля була перенесена на сусідню Канатну площу, яка ще менше відповідала санітарним вимогам.

8 травня 1891 року клопотання Херсонської міської думи про зміну міського плану відповідно розпочатому вже будівництву торгових приміщень на Рибній площі було задоволено. Після цього відновилося будівництво базарних приміщень та замощення площі, завершене в цьому ж році. Из усіх побудованих на Рибному базарі будівель особливим благоустроєм відрізнялися павільйони на Канатній площі, відведені під торгівлю хлібом, фруктами, молочними продуктами та гарячою їжею для населення. Поруч з ними, на власне Рибній площі, знаходився рибний павільйон та 5 відкритих навісів. Всередині площі влаштовано 20 корпусів дерев'яних навісів для дрібної торгівлі, а навколо площі, з півдня та заходу, побудовано дерев'яні, під залізним дахом, лавки. Внутрішня частина площі та оточуючі її вулиці були замощені. Ринкові торгові площі було приведено до більш-менш задовільного стану. Перебудова Рибного базару обійшлася Херсону в 39 250 руб, але залишилися незамощеними 2/3 всієї площі. Якщо в 1889 році з цього ринку було отримано 3 886,51 руб прибутку, то після його переоблаштування в 1892 році – 13965, 74 руб [12].

Два великих міських форштадти, Воєнний та Забалківський, віддалені від центра міста, давно утворили свої торговельні центри. Відкриття базару на Воєнному форштадті відносилось до часу заснування Херсона. Він займав незамощену площу на Базарній та Хороводній вулицях, був неупорядкованим, внаслідок чого неможливо було підтримувати на цих вулицях передмістя необхідну чистоту. Тому в 1891 році мешканці цієї частини міста подали клопотання в думу та начальнику губернії про перенесення існуючого торговельного центру на так звану Новобазарну площу. Однак, внаслідок суперечок між міською думою і губернським у міських справах присутствієм базар залишився на старому місці.

Ринок на Забалківському форштадті відкрився у 1853 році. Тільки реформована дума задовольнила клопотання жителів Забалківського та Сухарного форштадтів про його розширення, побудувавши на площі поблизу церкви святого Миколая декілька тимчасових лавочок та рундуків. Торгівля на цій ділянці не була жвавою. Базар на Набережній пристані був незначним, складався з кількох лавок біля мосту російського товариства пароплавства і торгівлі та поблизу Олешківської пристані, мав ті ж недоліки, що і форштадтські базари [13].

Херсонська міська дума і в 90-ті роки XIX ст. продовжувала займатися багатьма поточними питаннями стосовно торгівлі. На своїх засіданнях 9 та 10 грудня 1893 року за доповідями міської управи були прийняті постанови щодо форми торгових документів на триріччя (1894-1896 рр.), про дозвіл різним особам на відкриття в 1894 році трактирних закладів та торгівлі російськими виноградними винами; щодо клопотання торговців в харчових рядах на Привозній та Рибній площах про звільнення їх від акцизу на користь міста за торгівлю гарячою їжею; про обрання представників у торгові депутати та ін. [14]. Думою було прийнято обов'язкові постанови про торгівлю на основі міського положення 1892 року, які регулювали всі сфери торгівлі в Херсоні [15].

Звичайно, не всі прохання та клопотання були задоволені міською думою та управою. Так, херсонські міщани Порфи́рій Шейников і Сава Назаров звернулися до міських властей за дозволом на перебудову їх лавок у Гостинному ряді по Торговому провулку замість тих, що згоріли. Перевіривши документи на право володіння лавками, це клопотання було задоволено.

Але було відхилено прохання херсонського міщанина Абрама Ларьяновського про зменшення плати за оренду міської лавки на Олешкінській пристані, залишено без змін орендну платню за лавки купцям Лейбі Шульмейстеру, Олександрю Мясоєдову, Абі Ланді, Іллі Мінкіну, Айзіку Голубову, Шмулю Аберсону [16].

На початку XX ст. Херсон продовжував залишатися жвавим торговим містом, до якого привозили з найближчих повітів Херсонської та Таврійської губерній хліб, ліс, смолу, вірьовки, канати та інші товари, які сплавлилися із місцевостей, що лежали вверх по течії Дніпра. Щорічно з міста вивозилося до 36 мільйонів пудів різного вантажу, переважно хліба та шерсті. В 1900 році Херсон відвідало 1 243 судна, не враховуючи буксирних пароплавів. 718 торгово-промислових підприємств мали товарообіг на суму до 16,2 млн руб.

У місті нараховувалося 7 кредитних закладів, 738 лавок, в т. ч. 7 книжних, 7 пристаней. Крім торгівлі, праці на пристанях та фабриках, жителі Херсона займалися землеробством, садівництвом, городництвом. Сади розташувалися на 362 дес. На околицях вирощували баштанні культури, дині і кавуни вивозилися в Одесу. Рибальство давало населенню значні заробітки; риба споживалася на місці у свіжому вигляді. Місто було складським та передатним пунктом для товарів з Дніпра [17].

На серпневій 1903 року сесії міської думи було піднято питання про м'ясну кризу в Херсоні, опозиції вдалося домогтися зниження цін на м'ясо

до 11 копійок за фунт першого гатунку та постанови, що до вересневої сесії думи 1903 року комісія надасть свої кінцеві міркування про врегулювання справи м'ясної торгівлі в місті [18].

Херсонська міська дума прислуховувалася до інтересів різних груп торговців. Так, 5 липня 1906 року до міської управи прийшло приблизно 10-12 жінок-торговок, які просили гласного Д. Н. Горловського, щоб торговки, які ходили з ручними корзинами, не допускалися на базар на тій підставі, що їм, які мають платні місця, вони заважають. Між тим, деякі з них нібито наскільки багаті, що мають свої будинки та гроші в банку. Горловський намагався заспокоїти знервованих жінок та обіцяв їм вжити заходів до усунення «конкуренсток», які торгували на виніс. Але остання обіцянка була досить дивною, тому що ці бідні жінки торгували теж не безкоштовно, а із своїх скудних заробітків щоденно виплачували в міську касу кожна по 5-10 копійок.

Херсонська міська дума дуже ретельно підходила до справ дозволів на відкриття закладів торгівлі, розрахунків за купівлю торгових лавок. Так, вона відхилила клопотання Гусейна Хасанова про дозвіл на торгівлю пивом в буфеті на Потьомкінському бульварі та одногосно постановила: доручити міській управі взагалі не допускати облаштування Хасановим пристосувань для музики біля монумента князю Потьомкіну, а відвести йому для цього ділянку, на якій знаходилася естрада для музики, що згоріла. Одногосно було відхилено клопотання Олени Машніцької про розстрочку виплати грошей за куплене з торгів місце в передмісті Мельниця, залишено Херсонською міською думою без задоволення прохання Алти Кац про дозвіл поставити кіоск біля біоскопа (кіноустановки) Зайлера для торгівлі прохолодними напоями та тютюном [19].

На початку XX ст. питома вага прибутків міської скарбниці від торгівлі і промислів зменшились, про що свідчить таблиця 2.

Бюджет міста Херсона в 1910 році склав 625 400 руб [21].

Дума та управа постійно відслідковували хід торгівлі, ціни, такси на різні продукти в сусідніх містах. Так, в середині травня 1910 року Херсонська міська управа телеграмою запросила Миколаївську міську управу про ціни на м'ясо, а також – чи не передбачається підвищення цін на нього в червні 1910 року [25].

Таким чином, Херсонська міська дума та управа проводили велику діяльність у галузі торгівлі наприкінці XIX – на початку XX ст.: регулювала сфери торгівлі, захищала законні інтереси торговців та купців, видавала обов'язкові постанови у сфері торгівлі.

Таблиця 2

Прибутки Херсона з торгівлі та промислів за 1899-1908 роки [20]

Роки	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908
Тис. руб	18,0	18,0	17,5	17,5	17,3	18,3	18,0	17,2	20,0	21,8
У % до всіх доходів	5,03	5,36	4,68	4,5	4,38	4,0	4,1	3,58	4,07	3,47

ЛІТЕРАТУРА

1. Итоги двадцятипятилетия Херсонского городского самоуправления : Краткий историко-экономический очерк города Херсона / Сост. член управы Д. Н. Горловский. – Херсон, 1896. – 87 с. ; Новороссийский календарь на 1892 г. – Одесса, 1891. – 517 с.; Херсонские губернские ведомости (далі – ХГВ). – 1865-1917 гг. ; Херсонские новости. – 1913-1917 гг. ; Родной край. – 1906 – 1917 гг. ; Херсонская мысль. – 1912, 1913 гг. ; Херсонская газета – Копейка. – 1909-1913 гг. ; Памятная книжка Херсонского городского Общественного управления. – 1871-1896 гг.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область. – К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 717 с. ; История городов и сел Украинской ССР ; Херсонская область. – К. : Гл. ред. УСЭ, 1980. – 785 с.
3. Цибуленко Л. О. Органи самоврядування Одеси, Миколаєва, Херсона у розбудові мініципальної земельної та виробничої власності в кінці ХІХ – на початку ХХ століття : [монографія] / Л. О. Цибуленко. – Херсон : Айлант, 2003. – 160 с. ; Константинова В. М. Особливості економічного розвитку міст Херсонської губернії у першій половині ХІХ століття / В. М. Константинова // Південний архів : Збірник наукових праць. Історичні науки. – Випуск 12. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – С. 154–157.
4. История городов и сел Украинской ССР ; Херсонская область. – С. 88.
5. Свод законов Российской империи. – СПб., 1876. – Т. II; ч. I. – С. 442–443, 451.
6. Херсонские губернские ведомости (далі – ХГВ). – 1876. – 22 декабрия.
7. ХГВ. – 1878. – 1 апреля ; История городов и сел Украинской ССР; Херсонская область. – С. 84; Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона. – СПб, 1905. – Т. 73. – С.175.
8. Памятная книжка за 1880 год. – Херсон, 1881. – С. 1, I-IX.
9. Итоги двадцятипятилетия Херсонского городского самоуправления. Краткий историко-экономический очерк города Херсона. Составил член управы Д. Н. Горловский. – Херсон 1896. – С. 71.
10. Сборник Херсонского земства за 1892 г. – Херсон. 1892. – № 9. Сентябрь. – С. 26; Вся Розсип : Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес-календарь Российской империи. – Том второй. На 1899 год. – СПб : Издание А. С. Суворина, 1899. – С. 1027, 1029 ; Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. Издание Губернского Статистического Комитета. Типография Губернского Правления. – Херсон, 1896. – С. 1, 2, 4.
11. Отчет Херсонской городской управы за 1896 год / Составил член управы Д. Н. Горловский. – Херсон, 1897. – С. 257, 258.
12. Итоги двадцятипятилетия Херсонского городского самоуправления. – С. 175.
13. Херсонский адрес-календарь на 1896 год. С историческим очерком г. Херсона. – Одеса, 1895. – С. 36 – 38.
14. ХГВ. – 1894. – 5 января.
15. Там само. 1895. – 4 января.
16. Отчет Херсонской городской управы за 1900 год. Издание Херсонского Городского Общественного Управления. – Херсон, 1901. – С. 239, 412-413.
17. Большая Энциклопедия : Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания. Деятнадцатый том. Типография товарищества «Просвещение». – СПб., 1905. – С. 556.
18. Одесские новости. – 1903. – 29 августа.
19. Родной край. – 1906. – 7 июля.
20. Отчет Херсонской городской управы за 1908 год. Издание Херсонского Городского Общественного Управления. – Херсон, 1909. – С. 103, L-LII.
21. Вся Россия 1912 г. – Т. 1. – С. 216.
22. Николаевская газета. – 1910. – 18 мая.

Рецензенти: Тригуб П. М., д.і.н., проф. ;
Морозова О. С., к.і.н., доц.

© Коваль Г. П., 2010

Стаття надійшла до редколегії 20.09.2010 р.